

УДК 960.1:327

О. П. Машевський

**ЧИННИК ЧОРНОМОРСЬКИХ ПРОТОК У МІЖНАРОДНИХ
ВІДНОСИНАХ: ЗАХІДНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ**

Вивчення проблеми Чорноморських проток є однією з найбільш суперечливих та заполітизованих тем у світовій історичній думці. Оцінки впливу цього питання на розвиток міжнародних відносин досить сильно відрізняються у британських, французьких, німецьких, американських та російських і радянських вчених. Крім того, підходи істориків помітно різняться в залежності від періоду, коли проводилось це дослідження й відповідно міжнародної, а інколи і внутрішньополітичної кон'юнктури, яка складалась на той час.

Сучасна українська історіографія лише з початку 2000-х років почала активно досліджувати проблему Чорноморських проток у міжнародних відносинах. Перші ґрунтовні наукові праці стосовно цього були створені науковою школою професора Луганського національного університету імені Тараса Шевченка М. С. Бур'яна [2; 3]. К. Русаков у кандидатській дисертації на основі як російських архівних матеріалів, так і британських опублікованих документів, детально та загалом об'єктивно дослідив діяльність британського уряду стосовно проблеми Проток в 1892–1920 рр. [14].

Професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка О. П. Машевський у своїх монографії та докторській дисертації на основі британських, німецьких, османських, російських, французьких та інших документальних джерел дослідив вплив боротьби великих держав за контроль над Чорноморськими протоками на формування і політику міжнародних союзів у 70-і рр. XIX ст. – 1923 р. [10; 11].

Незважаючи на вищезгаданий поступ, у вітчизняній історичній науці досліджені ще не всі аспекти даної проблематики. Для цілісної та всебічної розробки цієї теми необхідно враховувати та використовувати надбання зарубіжної, передусім західної історіографії. Проте, вона хоча й активно вивчала боротьбу великих держав за контроль над протоками Босфором та Дарданеллами, однак все ж не змогла дійти спільної думки стосовно її впливу на міжнародну політику.

Перші спроби проаналізувати значення чинника Чорноморських проток для розвитку міжнародних відносин останньої третини XIX – початку XX ст. були зроблені ще сучасниками тих подій. Історичні дослідження, праці впливових політиків та публіцистів, присвячені проблемі Проток, публікувалися переважно під час або відразу після чергової міжнародної кризи, викликані загостренням боротьби великих держав за контроль над Босфором та Дарданеллами. Вони досить часто

мали полемічний, рекомендаційний чи описовий характер, віддзеркалювали підходи політичних кіл та громадських угруповань різного спрямування. Тому ці публікації є важливими для вивчення сучасними дослідниками.

Західні історики, що були сучасниками подій 1870–1918 рр. переважно обґрунтовували офіційну позицію своїх країн щодо проблеми Чорноморських проток, підлаштовувались під поточну зовнішньополітичну кон'юнктуру.

Німецькі історики 70 – 80-х рр. XIX ст. В. Мюллер, Г. Гротіус цілком слушно акцентували увагу на тому, що Росія завдяки співпраці з Німеччиною не лише скасувала у 1870–71 рр. «нейтралізацію Чорного моря», накладену на неї Паризьким трактатом (тобто заборону мати військовий флот на Чорному морі), але й гарантувала закриття Босфору та Дарданелл для ворожих їй флотів у 1870–1880 рр. [12; 36]

У 90-х рр. XIX – на поч. XX ст., коли почали розгортатись суперечності між Берліном та Петербургом у «східному питанні», німецькі історики К. Хілті, О. Хеч, А. Зінгер наголошували, що Росія сама винна у тому, що Османська імперія шукала захисту у Німеччини й стрімко зближувалась із Берліном. На їхню думку, царський уряд грубо порушував статус-кво на Сході, оскільки неодноразово робив спроби домогтись відкриття Проток виключно для російських військових кораблів, що створило б безпосередню загрозу Османській імперії та її столиці Константинополю. Ці історики, хоча й досить вірно розкривали одну з причин російсько-османської напруженості, однак недостатньо показували власні імперські амбіції Німеччини щодо поширення свого впливу в Османській імперії [37; 38; 57].

Французька історіографія 70–80-х рр. XIX ст., зокрема такі автори, як Шане, С. Кардонне, застерігали росіян від співпраці з Німеччиною у європейській політиці. Вони справедливо обурювались тим, що Петербург в обмін за підтримку Берліном його політики щодо Проток входив у цей період до контрольованих німцями союзів та фактично допомагав канцлеру О. Бісмарку дипломатично ізолювати його головного ворога – Францію [23; 24].

Після укладання російсько-французького союзу в перш. пол. 1890-х рр. такі історики, як Е. Флуренс, Р. Пінон, Н. Дасковісі наголошували, що підтримка Парижа убезпечила Петербург від загрози прориву до Чорного моря ворожого на той час росіянам британського флоту. Ці дослідники вірно розкривали суперечності у російсько-французькому союзі, зокрема висловлюючи застереження, що царський уряд, проводячи експансію щодо Проток, може втягнути свого французького союзника у загальноєвропейську війну [33; 53; 54].

Британські історики Г. Кемпбелл, М. Вард у своїх працях останньої третини XIX ст., коли Росія та Велика Британія були запеклими супротивниками на Сході, зайняли виразно проурядову та відповідно антиросійську позицію. Вони підкреслювали агресивність

Російської імперії в тому числі щодо османських територій – Константинополя, Босфору та Дарданелл й стверджували, що завданням Лондона було насамперед стримати непомірні амбіції царського уряду й зберегти статус-кво щодо Проток [22; 60].

Після налагодження партнерських відносин з Росією внаслідок підписання російсько-британської угоди 1907 р. британська історіографія значно пом'якшила свою антиросійську риторичку. Проте провідні дослідники проблеми Проток К. Філіпсон та Н. Бакстон й надалі виправдовували політику своєї країни, стверджуючи, що для Великої Британії важливо було утримати рівновагу сил у Європі й відтак зберегти діючий режим та статус Босфору й Дарданелл [52].

Австрійсько-угорський історик Т. Мазарук звертав увагу на те, що чорноморська проблема і питання Проток не є суто російсько-османськими справами, оскільки зовнішня торгівля Болгарії, Румунії й навіть Австро-Угорщини (через Дунай) залежить від режиму Босфору та Дарданелл [49].

Американський дослідник Дж. Роланд дійшов висновку про те, що загальноєвропейський конфлікт буде невідворотним, оскільки на поч. ХХ ст. австрійсько-угорська експансія на Балканах та німецьке проникнення до Османської імперії перетнулися із головним вектором російських експансіоністських устремлінь у напрямку Босфору та Дарданелл [55].

У міжвоєнний період 1920-х – 1930-х рр. історики Великої Британії, Франції, Німеччини, США намагались перекласти відповідальність за вибух Першої світової війни на держави, які входили до ворожого їхній країні військово-політичного угруповання, чи навіть на своїх колишніх союзників. Відповідні підходи були й щодо висвітлення гострих суперечностей навколо Проток, що вважалося однією з причин світової війни. Робився акцент на тому, що агресивна політика Росії щодо Османської імперії та прагнення царського уряду підпорядкувати протоки Босфор та Дарданелли стали одним з чинників, що посилив міжнародну напруженість напередодні війни.

Британська історіографія міжвоєнного періоду наголошувала, що Велика Британія, проводячи свою традиційну політику збереження балансу сил у Європі, намагалась утримати статус-кво щодо Чорноморських проток й протидіяти як російським, так і німецьким амбіціям у тому регіоні. Характерною у цьому сенсі є книга П. Грейвса, який покладав провину на Росію за катастрофічну поразку британсько-французьких сил у Дарданелльській та Галліполійській операціях. Він стверджував, що, незважаючи на офіційні обіцянки Лондона та Парижа щодо приєднання Константинополя та Чорноморських проток до Росії після перемоги у війні, царський уряд не лише не підтримав дії своїх союзників на Дарданеллах, але й завадив залучити до цих операцій Грецію та Болгарію, розглядаючи їх як своїх конкурентів у питанні Проток [35]. Це твердження П. Грейвса цілком підтримали М. Коллвелл, С. Круттвелл та Х. Вільсон [4; 21; 27]. В. Ланжер у статті «Росія, питання

Проток і європейські держави, 1904–8» досить критично ставився до прагнень Росії використати партнерські відносини з Великою Британією, започатковані двосторонньою угодою 1907 р., задля перегляду на користь Петербурга режиму Чорноморських проток [45]. Схожими підходами вирізняється і праця іншого британського історика Р. Черчілля [25].

Німецький дослідник Ф. Стів наголошував на тому, що російська експансія у напрямку Босфору і Дарданелл, а також столітнє засилля Великої Британії та Франції у Османській імперії спонукали султана Абдул-Хаміда II, а згодом молодотурецькі уряди шукати противагу цьому у зближенні з Німеччиною [58].

Американська історіографія міжвоєнного періоду, досліджуючи проблему Проток, акцентувала увагу на необхідності її розв'язання згідно підходів США, тобто забезпечення свободи мореплавства, демілітаризації й нейтралізації стратегічно важливих водних шляхів. Наприклад, Дж. Шотвелл стверджував, що на Босфорі та Дарданеллах перетнулися інтереси надзвичайно потужних етнічних, політичних та економічних утворень, а саме Росії, країн розташованих у дунайському басейні та на Балканах, мусульманської Азії, а також Великої Британії та Франції. На думку автора, спроба однієї з держав підпорядкувати Протоки спричиняла гострі міжнародні кризи протягом кількох століть. Тому, за Дж. Шотвеллом, щоб запобігти цьому в подальшому, великі держави повинні вдатися до спільного контролю над Чорноморськими протоками [56].

Професор американського університету Берклі У. Девід зауважував, що авантюристичні спроби царської дипломатії змінити на користь Росії режим Проток спричинили Боснійську кризу, яка поклала край «європейському концерту», чітко означила поділ Європи на два ворожі табори й посирила гонку озброєнь [28].

Провідний американський історик С. Фей наголошував, що посилення традиційного прагнення Росії виконати «свою історичну місію» й взяти під контроль «ключі від власного дому», тобто Босфор та Дарданелли, було однією з головних причин світової війни. Автор доводив, що непоступливість царського уряду під час передвоєнної липневої кризи 1914 р. пояснюється його бажанням захопити Чорноморські протоки, скориставшись загальноєвропейською війною [17].

У західній історіографії другої пол. XX – поч. XXI ст. помітні різні, досить часто протилежні підходи стосовно вивчення проблеми Чорноморських проток. Особливо це характерно для британських дослідників. А. Тейлор звинувачував переважно Німеччину в порушенні балансу сил на європейському континенті загалом і стосовно Чорноморських проток зокрема [15]. М. Кент наголошувала, що причиною нестабільності у регіоні Чорного та Середземного морів була саме агресивна політика Росії, яка хотіла контролювати Протоки та під

приводом захисту християнського населення домінувати на Балканах [41]. Прорадянські налаштований історик В. Готліб навпаки вважав саме дії Великої Британії та Франції щодо Росії, зокрема у питанні Проток, нещирими й навіть підступними [7]. Можна стверджувати, що вищезгадані праці є досить однобічними та політично заангажованими.

Британський історик А. Макфі, на нашу думку, намагався дати більш об'єктивну оцінку суперечностям великих держав щодо Босфору та Дарданелл й прагнув показати боротьбу за вплив на Протоки, як природний процес періоду посилення суперечностей між світовими імперіями, змагання за контроль над стратегічно розташованими морськими шляхами [43].

Значна частина американських істориків другої пол. XX – поч. XXI ст. звертали увагу переважно на позицію США щодо вирішення проблеми Босфору та Дарданелл, прагнучи показати її у вигідному для своєї країни ракурсі. Зокрема Г. Говард зауважував, що Сполучені Штати не сприймали будь-яких обмежень свободи судноплавства, в тому числі військово-морського, через Чорноморські протоки й тому дуже критично ставилися до конвенцій 1841, 1856, 1871 рр., які визначали режим Проток [40]. Е. Лоуренс, Р. Варф та Дж. Лендмен, досліджуючи міжнародні відносини в період Першої світової війни, дотримувались думки, що США після приєднання до Антанти намагалися переорієнтувати політику її членів із анексіоністських прагнень до вирішення болючих, конфліктних питань, в тому числі Босфору та Дарданелл, на основі принципів, які б влаштували всю світову спільноту та забезпечили тривалий міцний мир [44; 46; 61].

Американський вчений Р. Боброфф зайняв проросійську позицію, акцентуючи увагу на тому, що прагнення Росії підпорядкувати Чорноморські протоки було для неї життєво необхідним завданням, оскільки в іншому випадку контроль над цими стратегічними водними артеріями перебрали б її суперники [20].

Можна погодитись з висновками американського дослідника Р. Голікца, який стверджував, що Османська імперія, щоб протидіяти експансії Росії до Чорноморських проток, змушена була у XIX ст. шукати захисту в Франції та Великої Британії, а на поч. XX ст. – у Німеччини [34].

Сучасні французькі історики Р. Домбр, Ж. Дуаз, М. Вессе, А. Гогенюї-Селіверстофф досить слушно зауважували, що посилення впливу Німеччини в Османській імперії, в тому числі на Протоках, було одним з чинників, які загрожували порушенню балансу сил у Європі й остаточно зруйнували європейський «концерт» [29; 31; 39].

Німецький історик другої пол. XX ст. Дж. Хальгартен цілком обґрунтовано вважав, що Росія, внаслідок свого імперського розвитку, була приреченою прагнути до підпорядкування Чорноморських проток. На його думку, на поч. XX ст. ця російська експансія співпала із зміцненням позицій Німеччини на Босфорі, й це спричинило конфлікт

інтересів, який був однією з причин Першої світової війни [18]. Таких виважених підходів дотримувався й інший західнонімецький дослідник Г. Манн [48].

Провідні сучасні австрійські дослідники А. Вандрузка, П. Урбаніч, Х. Рамплер, Е. Зьольнер та ін. вважають, що значне посилення міжнародної напруженості у Європі на поч. ХХ ст. багато в чому пояснювалось тим, що російська наступальна політика відносно Босфору й Дарданелл у 1908–1914 рр. відбувалась одночасно із зростанням експансії Габсбургів на Балканах [30].

Досить оригінальними й переконливими є висновки сучасного турецького історика Я. Озверена. Він стверджує, що володіння Османською імперією Босфором та Дарданеллами, яке традиційно надавало їй геополітичні переваги, у ХІХ – на поч. ХХ ст. дедалі більше ставало для неї негативним й навіть фатальним чинником. Автор наголошував, що боротьба великих держав за контроль над вищезгаданими стратегічними шляхами й особливо експансія Росії у цьому напрямку мали руйнівні наслідки для Порти [51].

Можна погодитись і з твердженням іншого турецького дослідника А. Кіліка, який доводив, що Порту змушена була напередодні Першої світової війни зближуватись із Німеччиною, оскільки її традиційні партнери Велика Британія та Франція виявились неспроможними захистити султана від зовнішніх загроз, зокрема зазіхань Росії на встановлення контролю над Чорноморськими протоками [42].

Представник грецької історіографії Е. Кофос розглядав прагнення Росії до підпорядкування Чорноморських проток у останній третині ХІХ ст. як безпосередню загрозу Греції [43]. Грецький історик Д. Донтас акцентував увагу насамперед на спроби Росії протидіяти приєднанню Греції до Антанти в 1914–1915 рр. для того, щоб Афіни під час повоєнного врегулювання не претендували на поширення свого впливу на район Константинополя та Чорноморських проток [32].

Значний вклад у вивчення проблеми Босфора і Дарданелл внесли болгарські історики. Проте значною вадою їхніх робіт була надто значна підлаштованість під поточну політичну кон'юнктуру. У книгах та брошурах, виданих у Болгарії в період Першої світової війни та перші повоєнні роки, зверталась увага на те, що прагнення Росії підпорядкувати Босфор та Дарданелли складало загрозу для всіх чорноморських держав [1; 8].

Так звана болгарська марксистська історіографія 40 – 80-х рр. ХХ ст., зокрема С. Янчулев, І. Ганев та С. Пенков, аналізуючи міжнародні відносини на Балканах в останній третині ХІХ – на поч. ХХ ст., наголошували на визвольній місії Росії щодо балканських народів та її прагненні стримати експансію інших держав до Чорноморських проток [5; 13; 19].

Сучасні болгарські історики В. Тонєв, Р. Генев, Г. Марков та інші прагнуть подолати стереотипи, які склалися щодо висвітлення проблеми

Чорноморських проток. Вони схилиються до думки, що всі великі держави, передусім Росія, Велика Британія, Німеччина, Австро-Угорщина використовували балканські народи, як «розмінну монету» у своїй геополітичній боротьбі за контроль над Чорноморським та Середземноморським регіонами [6; 9; 16].

Значна кількість досліджень західних істориків, у яких розглядалися різні аспекти питання Чорноморських проток, свідчить про його важливість для розвитку міжнародних відносин у період останньої третини ХІХ ст. – 1923 р. Однак у низці праць, присвячених цій тематиці, аналізувалися лише окремі важливі напрямки дипломатичної та військово-політичної боротьби великих держав за контроль над цими стратегічно важливими комунікаціями. До того ж, більшість цих робіт політично заангажовані. Їх автори, як правило, намагались показати політику своєї країни у привабливому ракурсі й критично висвітлювали позицію її супротивників у світовій політиці. Варто наголосити, що не зважаючи на те, що чинник Чорноморських проток суттєво, а часом визначально впливав на міжнародну політику, у західній історіографії ще не приділяється достатньої уваги таким напрямкам цієї тематики, як вплив боротьби великих держав за контроль над Протоками на формування, функціонування та розпад міжнародних союзів, суперечності членів цих альянсів. Варто було б детальніше висвітлити значення громадської думки європейських держав для формування політики їхніх урядів у «східному питанні», основою якого було саме визначення режиму та статусу проток Босфору та Дарданелл.

Список використаної літератури

1. **А. К.** Еносъ-Мидия, Цариградъ и Проливите отъ българско гледище / А. К. – София, Б.г.
2. **Бурьян М. С.** Наукові школи кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Луганського національного університету імені Тараса Шевченка / М. С. Бурьян, І. В. Грицьких. – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. – 816 с.
3. **Бурьян М. С.** Египет во внешней и колониальной политике Великобритании в 20-х гг. ХХ века / М. С. Бурьян. – Луганск : БОЯН, 1994. – 164 с.
4. **Вильсон Х.** Морские операции в мировой войне. 1914–1918 гг. / Х. Вильсон. – М. : Воениздат, 1935. – 340 с.
5. **Ганев И.** Проливите и България / И. Ганев. – София: Провадалиев, 1946. – 24 с.
6. **Генов Р.** «Българизацията» на британската външна политика / Р. Генов // Модерният историк. – София, 1999. – С. 269–288.
7. **Готлиб В. В.** Тайная дипломатия во время первой мировой войны / В. В. Готлиб. – М. : Соцэкгиз, 1960. – 604 с.
8. **Дунавский.** Русия, Цариградъ и балканските народи / Дунавский. – София: Просвъщение, 1915. – 16 с.
9. **Марков Г.** Балканското решение на източния въпрос 1911–1913 / Г. Марков // Македонски преглед. – 2002. – Година XXV. – Кн. 4. – С. 7–26.
10. **Машевський О. П.** Чорноморські протоки у політиці міжнародних союзів (70-ті рр. ХІХ ст. – 1918 р.) : дис. ... доктора іст. наук : 07.00.02 / Машевський О. П. – К. ,

2010. – 446 с. 11. **Машевський О. П.** Проблема Чорноморських проток у міжнародних відносинах (1870 р. – початок 1920-х рр.) / О. П. Машевський. – К., 2010. – 792 с. 12. **Мюллер В.** Политическая история новейшего времени. 1870 / В. Мюллер. – СПб. : Изд. В. Черкасова, 1872. – 330 с. 13. **Пенков С.** Берлинский договор и Балканы / С. Пенков. – София : Наука и искусство, 1985. – 201 с. 14. **Русаков К. А.** Проблема Черноморских проливов во внешней политике Великобритании, 1892–1920 : Дисс. ... кандидата ист. наук / К. А. Русаков. – Луганск, 2003. – 202 с. 15. **Тейлор А. Дж.** Борьба за господство в Европе. 1848–1918 / А. Дж. Тейлор. – М. : Изд. иностр. лит-ры, 1958. – 644 с. 16. **Тонев В.** Черноморский проблем през XVIII и XIX век / В. Тонев // Исторически преглед. – 1992. – № 11. – С. 3–23. 17. **Фей С.** Происхождение мировой войны : в 2 т. / С. Фей. – М. : Соцэргиз, 1934–. – Т. 1. – 338 с., Т. 2. – 812 с. 18. **Хальгартен Г. Х.** Империализм до 1914 года / Г. Х. Хальгартен. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1961. – 695 с. 19. **Янчулев С. А.** Борбата за един световен град 1907–1917 / С. А. Янчулев. – София : Звезда, 1945. – 176 с. 20. **Bobroff R. P.** Roads to the Glory. Late Imperial Russia and the Turkish Straits / R. P. Bobroff. – L.–N.Y. : I. B. Tauris, 2006. – 251 p. 21. **Callwell C. E.** The Dardanelles / C. E. Callwell. – L. : Houghton Mifflin company, 1919. – 361 p. 22. **Campbell G.** The blue books and what is to come next / G. Campbell. – L.–P.–N.Y., 1877. 23. **Cardonne C.** L'empereur Alexandre II. Vingt-trois ans de règne (1855–1878) / C. Cardonne. – P. : Jouvet, 1883. – 863 p. 24. **Chenet.** La Russie et la Russie / Chenet. – P. : Amyot, 1871. – 15 p. 25. **Churchill R. P.** Anglo-Russian convention of 1907 / R. P. Churchill. – Chicago : The Torch Press, 1939. – 365 p. 26. **Crunwald C.** Trois siècles de diplomatie russe / C. Crunwald. – P. : Calmann-Lévy, 1945. – 272 p. 27. **Cruttwell C. R.** A history of the Great War / C. R. Cruttwell. – Oxford : Clarendon Press, 1934. – 649 p. 28. **David W. D.** European diplomacy in the Near Eastern question, 1906–1909 / W. D. David. – Urbana : The University of Illinois press, 1940. – 124 p. 29. **Dhombres P.** Impérialismes et démocraties / P. Dhombres. – P. Jacques Vautrain, 1946. – 249 p. 30. **Die Habsburgermonarchie im system der internationalen beziehungen / Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.** – Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1989. – Bd. VI/1, VI/2. 31. **Doise J.** Diplomatie et outil militaire 1871–1991 / J. Doise, M. Vaïsse. – P. : Seuil, 1987. – 749 p. 32. **Dontas D.** Greece and Turkey: the regime of the Straits, Lemnos and Samothrace / D. Dontas. – Athens : G. C. Eleftheroudakis, 1987. – 254 p. 33. **Flourens E.** Alexandre III. Sa vie, son oeuvre / E. Flourens. – P. : E. Dentu, 1894. – 364 p. 34. **Golicz R.** The Russians shall not have Constantinople / R. Golicz // History today. – 2003. – September. – Vol. 53. – Issue 9. – P. 39–45. 35. **Graves P. P.** The question of the Straits / P. P. Graves. – L. : Bouvere House, 1971. – 209 p. 36. **Grotius H.** Den «Orientfriende» 1878. San Stefano 3 März und Berlin 13 Juli / H. Grotius. – Erfurt, 1878. 37. **Hilty C.** Orientalische Frage / C. Hilty. – Bern,

1896. 38. **Hoetzsch O.** Rußlands Stellung zun Balkanfrage und der Panslawismus / O. Hoetzsch // Die Bakanfrage. – München–Leipzig, 1914. – S. 125–140. 39. **Hogehuis-Seliverstoff A.** Une alliance franco-russe / A. Hogehuis-Seliverstoff. – Paris–Bruxelles : Bruylant, 1997. – 216 p. 40. **Howard H.** Turkey, the Straits and U.S. Policy / H. Howard. – Baltimor–L. : Johns Hopkins University Press, 1974. – 331 p. 41. **Kent M.** The Great powers and the end of the Ottoman Empire / M. Kent. – L.–Boston–Sydney : Allen and Unwin, 1984. – 237 p. 42. **Kilic A.** Turkey and the world / A. Kilic. – Washington : Public Affairs Press, 1959. – 224 p. 43. **Kofos E.** Greece and the eastern crisis, 1875–1878 / E. Kofos. – Thessaloniki : Institute for Balkan Studies, 1975. – 283 p. 44. **Landman J. H.** New outline-history of the world since 1914 / J. H. Landman. – N.Y. : Barnes & Noble, 1946. – 370 p. 45. **Langer W. L.** Russia, the straits question and the European powers, 1904–8 // English Historical Review / W. L. Langer. – 1929. – January. – Vol. XLIV. – №CLXXIII. – P. 59–85. 46. **Laurence E.** United States policy and partition on Turkey, 1914–1924 / E. Laurence. – Baltimore : Johns Hopkins press, 1965. – 437 p. 47. **Macfie A. L.** The Straits Question 1908–1936 / A. L. Macfie. – Saloniki : Institute for Balkan Studies, 1993. – 239 p. 48. **Mann G.** Deutsche Geschichte des neun zehnten und zwanzigsten Jahrhunderts / G. Mann. – Frankfurt am Main : S. Fischer, 1962. – 989 p. 49. **Masaryk T.** Österreich und den Balkan / T. Masaryk // Die Bakanfrage. – München–Leipzig, 1914. – S. 141–160. 50. **Mikoff D.** Pour le droit et la paix dans les Balkans / D. Mikoff. – Genève: Edition Atar, 1919. – 55 p. 51. **Özveren Y. E.** A Framework for the study of the Black Sea World, 1789–1915 / Y. E. Özveren // Review. – Vol. XX. – № 1. – P. 77–114. 52. **Phillipson C.** The question of Bosphorus and Dardanelles / C. Phillipson, N. Buxton. – L. : Stevens and Haynes, 1917. – 264 p. 53. **Pinon R.** L'Europe et l'Empire Ottoman / R. Pinon. – P. : Perrin, 1908. – 603 p. 54. **Dascovici N.** La question du Bosphore et des Dardanelles / N. Dascovici – Genève : Georg & Cie, 1915. – 307 p. 55. **Roland G.** Pan-germanism / G. Roland. – Boston–N.Y. : Houghton-Mifflin, 1913. 56. **Shotwell J. T.** A short history of the question of Constantinople and the Straits / J. T. Shotwell // International Concitiation. – 1922. – November. – № 180. – P. 463–527. 57. **Singer A.** Histoire de la Triple alliance / A. Singer. – P. : M. Giard & E. Brière, 1915. – 370 p. 58. **Stieve F.** Iswolski und den Weltkrieg / F. Stieve. – B. : Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1925. – 279 p. 59. **Un Slave.** La Prusse et la Russie. Encore la guerre! / Un Slave. – Genève, 1872. 60. **Ward M. A.** The reign of queen Victoria / M. A. Ward. – L. : Smith, Elder and Co., 1887–. – Vol. I. 61. **Warth R. D.** The allies and the Russian revolution. From the fall of the monarchy to the peace Breast-Litovsk / R. D. Warth. – L. : Russell & Russell, 1954. – 294 p.

Машевський О. П. Чинник Чорноморських проток у міжнародних відносинах: західна історіографія проблеми

У статті проаналізовано основні підходи американських, британських, німецьких, французьких істориків стосовно дослідження впливу на розвиток міжнародних відносин 1870–1923 рр. боротьби великих держав за контроль над стратегічно розташованими Чорноморськими протоками Босфором та Дарданеллами. Розглянуто праці грецьких, болгарських, турецьких істориків, написані під впливом дискусій у західній історичній науці стосовно проблеми Проток. Підкреслюється, що у західній історіографії деяким аспектам проблеми Чорноморських проток приділяється недостатня увага.

Ключові слова: західна історіографія, міжнародні відносини, Босфор та Дарданелли, Чорноморські протоки.

Машевский О. П. Фактор Черноморских проливов в международных отношениях: западная историография проблемы

В статье проанализированы основные подходы американских, британских, германских, французских историков относительно исследования влияния на развитие международных отношений 1870–1923 гг. борьбы великих держав за контроль над стратегически расположенными Черноморскими проливами Босфор и Дарданеллы. Рассмотрены труды греческих, болгарских, турецких историков, написанные под влиянием дискуссий в западной исторической науке относительно проблемы Проливов. Подчеркивается, что в западной историографии некоторым аспектам проблемы Черноморских проливов уделяется недостаточное внимание.

Ключевые слова: западная историография, международные отношения, Босфор и Дарданеллы, Черноморские проливы.

Mashevskiy O. P. Black Sea Straits factor in international relations: Western historiography of the issue

The main approaches of the American, British, German, and French historians to the issue of development of international relations of 1870–1923 and struggle for control of the strategically located the Bosphorus and Dardanelles Straits. The works of the Greek, Bulgarian, Turkish historians influenced by discussions in the Western historical science regarding the issue of the Straits are examined. It is stressed that in the studying of the Black Sea Straits problem are still remained lots of gaps, in particularly the influence of this problem on the process of formation, functioning and disintegration of international alliances.

Keywords: Western historiography, international relations, Bosphorus and Dardanelles, Black Sea Straits.

Стаття надійшла до редакції 3.10.2012 р.

Прийнято до друку 29.11.2012 р.